

Peer reviewed Journal

Impact Factor: 7.265

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred Journal

June 2021 Volume-11 Issue-16

*Sustainable Development Goals: Initiatives,
Execution and Challenges*

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.)

Guest Editor

Dr. Prof. H. B. Rathod

Principal
Gramin (ACS) Mahavidyalaya,
Vasantnagar (Kotgyal), Tal.
Mukhed

Executive Editors

Dr. V. T. Naik

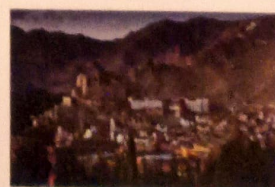
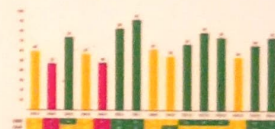
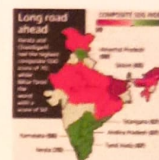
Mr. B. C. Rathod

Co-Editors

Dr. D. K. Kendre

Mr. S. A. Jewale

Dr. U. D. Padamwar

Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

1 June-2021 Volume-11 Issue-16

On

Sustainable Development Goals: Initiatives, Execution and Challenges

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Guest Editor

Dr. Prof. H. B. Rathod

Principal

Gramin (ACS) Mahavidyalaya, Vasantnagar (Kotgyal), Tal. Mukhed

Executive Editors

Dr. V. T. Naik   Mr. B. C. Rathod

Co- Editors

Dr. D. K. Kendre

Mr. S. A. Jewale

Dr. U. D. Padamwar

Editorial Board

Mr. Thorve A. B.	Prof. Zamapalwad S. S.	Prof. Kalyan G. S.	Dr. Kshirsagar S. G.
Shri. Detha S. K.	Shri. Kalimath S. K.	Shri. Babarao S.	Mr. Kankute S R.
Prof. Shinde P. A.	Prof. Pawar S. K.	Sow. Itkapalle A. P.	Dr. Gore S. Y.
Shri. Mathpati G. H.	Shri. Patil S. S.	Mr. Naik N. U	

Published by- Principal, Dr. Prof. H. B. Rathod, Gramin (ACS) Mahavidyalaya, Vasantnagar (Kotgyal), Tal. Mukhed

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

45	साहीळ तालुका पर्जन्य विचलता- एक भौगोलिक अभ्यास	श्री. हनुमंत शंकर हेळकर, प्रा. डॉ. डी. जी. शिंदे	177-180
46	भारत मे सतत विकास लक्ष्य-चुनोतीया एवं सम्भावनाये	प्रो. विकास वर्मा	181-184
47	अहमदपुर तालुक्यातील पाडर तलाव जलशिवन स्त्रोताचा भौगोलिक अभ्यास	प्रा डॉ.यतेश बी.एस.	185-187
48	कंधार तालुक्यातील ग्रामीण वस्तीतील सेवा केंद्राचा चिकित्सक अभ्यास	केंद्रे गणपत गंगाधर, प्रा. डॉ. मानकरी एम. पी.	188-191
49	भारतीय शेती व्यवसायात प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेचे योगदान	प्रा.डॉ.एम.डी.कच्छवे	192-195
50	जागतिक लोकशाही निर्देशांक आणि भारत	प्रा.डॉ.आंधळे वी.व्ही.	196-199
51	सशस्त्र बलों में लैंगिक समानता : एक अध्ययन	श्री. मंगेश भगवंतराव कुलकर्णी, प्रा. डॉ. सौ संपदा सुधाकरराव कुलकर्णी	200-202
52	शाश्वत विकासाची ध्येये: संकल्पना आणि स्वरूप	श्रद्धा मोहन पवार	203-207
53	शाश्वत शेती संकल्पना: आव्हाने आणि संभावना	प्रा. सुकुमार दत्ता पाटील प्रा. डॉ. एल. एच. पाटील	208-211
54	उस्मानाबाद जिल्ह्यातील उमरगा व तुळजापूर तालुक्यातील ग्रामीण वस्त्यांमधील अंतरण एक अभ्यास	प्रा. सतिश डी. गावित प्रा. डॉ. मदन व्ही. सूर्यवंशी	212-214
55	कोरोना परिप्रेक्षात भारतीय समाज व अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम	प्रा. डॉ. झाकीरहुसेन हाकीम संदे	215-217
56	भारतीय लोकसंख्या आणि शाश्वत विकास	प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे	218-221
57	लातूर जिल्ह्यातील यात्रा केंद्राच्या अभिक्षेत्रीय वितरणावर परिणाम करणाऱ्या घटकांचा भौगोलिक अभ्यास	डॉ. केरबा कांबळे	222-225

भारतीय शेती व्यवसायात प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेचे योगदान

प्रा.डॉ. एम.डी. कच्छवे

प्रोफेसर व वाणिज्य विभाग प्रमुख, संशोधन मार्गदर्शक, कै. रमेश वरपूडकर महाविद्यालय, सोनपेट जि. परभणी

Email: mkachave@gmail.com

प्रस्तावना (Introduction):

भारत हा कृषीप्रधान देश असून शेती हेच उपजीविकेचे मुख्य साधन आहे. कृषी उत्पन्न वाढीसाठी अनेक प्रकारच्या योजना व धोरणे शासनाकडून आखल्या जातात. दूष्काळ, पूर, गारपीट, अतिवृष्टी, आणि वातावरणातील बदलांमुळे शेती व्यवसायासमोर मोठ्या प्रमाणात आव्हाने निर्माण झाली आहेत. प्रत्येक देशाच्या अर्थव्यवस्थेत शेती, उद्योग आणि विपणन ही तीन महत्त्वपूर्ण क्षेत्रे असतात. देशांतर्गत घडण्याच्या घटना, परिवर्तन, युद्ध प्रसंग, नैसर्गिक संकटे इत्यादीमुळे या तिन्ही क्षेत्रात अनिश्चितता निर्माण होते. पूर, दूष्काळ, गारपीट आणि इतर कारणामुळे शेतीतील उभी पिके नष्ट होतात. त्यामुळे शेतकऱ्यांचे मोठ्या प्रमाणात नुकसान होते. शेतकरी आपल्या जवळील सर्व भांडवल गुंतवून पेरणी करतात. पिके वाढवून कापणी होईपर्यंत व्यस्थीत राहतील याची शाश्वती कोणालाही देता येत नाही. भारतीय शेतीचे भवितव्य हे पावसावर अवलंबून आहे. पाऊस चांगला आणि योग्य प्रमाणात पडल्यावरच शेतीतून उत्पादन चांगल्या प्रकारचे येते. आसाममध्ये चेरापुंजी येथे वार्षिक सरासरी 11:419 मिली मिटर पाऊस पडतो. राजस्थानमध्ये 09 ते 10 इंच पाऊस पडतो. येणारा पाऊस नियमित पडेल हे सांगता येत नाही. भारताच्या कोणत्याना कोणत्या भागात मोठ्या प्रमाणात पाऊस पडतो, पुरामुळे पिकांचे नुकसान होते शेतकऱ्यांना मोठ्या प्रमाणात आर्थिक हानी सहन करावी लागते. शेतकरी हा गरीब आणि कर्जबाजारी असल्यामुळे आणि दरवर्षी कोणत्याना कोणत्या पिकाचे नुकसान होत असल्यामुळे त्यांच्यावरील कर्जाचा भार वाढतच जातो. त्यामुळे त्यांची आर्थिक स्थिती खालावते. अशाप्रकारे देशाचा अन्नदाता दारिद्र्याच्या दुष्ट चक्रात अडकलेलाच असतो. पिक विमा योजनेमुळे पिकांचे जरी नुकसान झाले तरी शेतकऱ्यांना कांही प्रमाणात नुकसान भरपाई मिळते त्यामुळे शेतकरी पूर्वी घेतलेल्या कर्जाची परतफेड करूनच नवीन कर्ज पुन्हा घेतात. आपत्तीनां तोंड देण्यासाठी पिक विमा योजनेमुळे अन्नदात्यांना मोठ्या मानसीक आधार मिळू शकतो.

स्वातंत्र्यानंतर भारतीय शेतीत मोठ्या प्रमाणात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यात येत आहे. पाणी पुरवठ्याचा सोयीचा विस्तार झाला. कमी कालावधीत जास्तीत जास्त उत्पादन देणाऱ्या सुधारित बियाणांचा शोध लागला. शेतीला कर्जपुरवठा करणाऱ्या पतसंस्था निर्माण झाल्या. रासायनिक खते व किटकनाशकांचा शोध लागला. पिके नष्ट होण्याची प्रक्रिया सातत्याने सुरू असल्यास लहान शेतकऱ्यांना याचा फटका वसतो. परंतू पिकविम्याचा योजनेमुळे कांही प्रमाणात शेतकऱ्यांना नुकसान भरपाई मिळते त्यामुळे त्यांच्या कुटुंबाचे जीवनमान टिकून राहण्यास मदत होते.

❖ संशोधनाचे उद्देश:-

संशोधनाची खालीलप्रमाणे उद्देश निश्चित करण्यात आलेली आहेत.

01. प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेचे अर्थ समजून घेणे.
02. प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेचे इतिहास पाहणे.
03. प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेचे फायदे पाहणे.
04. प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेचे येणाऱ्या अडचणी शोधणे.
05. निष्कर्ष काढणे.

❖ संशोधनाची गृहितके:-

सदर शोधनाची खालील प्रमाणे गृहितके निश्चित करण्यात आलेले आहेत.

01. भारतातील लोकांचा मुख्य व्यवसाय शेती असून ही शेती निसर्गावर अवलंबून आहे.
02. प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेमुळे शेतकऱ्यांना थोड्याफार प्रमाणात नुकसान भरपाई मिळते.

❖ **अभ्यास पध्दती:-**

सदर शोध निबंधासाठी दुय्यम साधनसामग्रीचा वापर केला असून त्यात संदर्भ ग्रंथ, मासिके, दैनिक वर्तमानपत्रातील लेख, इंटरनेट इत्यादीचा वापर करून निश्चित उद्देशानुसार शोधनिबंध तयार करण्यात आलेला आहे.

प्रधानमंत्री पिक योजनेचा इतिहास:-

भारतातील साधन संपत्तीची माहिती गोळा करून भविष्यकालीन विकासाचा आराखडा तयार करण्यासाठी राष्ट्रीय नियोजन समितीची स्थापना इ.स.1938 मध्ये राष्ट्रीय काँग्रेसचे अध्यक्ष नेताजी सुभाष चंद्र बोस यांनी केली. इ.स.1939 मध्ये जमिन विषयक धोरण, शेतमजूर आणि विमा या बाबीचा विचार करण्यासाठी एक उपसमिती नेमण्यात आली. मध्य प्रदेशातील देवास या संस्थानात इ.स.1943 मध्ये पिक विम्याचा पहिला प्रयोग करण्यात आला. श्री नारायण नायडू यांनी इ.स.1946 मध्ये चेन्नई प्रांतातील शेतकऱ्यांच्या कर्जबाजारीपणाची पाहणी केली. चेन्नई प्रांतातील शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात स्थिरता आणण्यासाठी तांदूळ आणि अन्नधान्ये पिकविणाऱ्या भागात अमेरिकेतील पिक विमा योजनेसारखी योजना सुरू करण्यात यावी अशी शिफारस केली. सहकारी नियोजन समितीने शासनाने पुढाकार घेऊन देशात पिक विमा योजना सुरू करावी अशी शिफारस केली. इ.स.1947 मध्ये केंद्रीय विधी मंडळाच्या अंदाजपत्रक अधिवेशनात पिक विमा योजनेच्या अमलबजाणीत सरकार प्रयत्न करील असे आश्वासन देण्यात आले होते.

इ.स.1948 मध्ये शेतकी आणि अन्न मंत्रालयाने श्री.बी.पी.प्रियोळकर या अधिकाऱ्याला पिक विमा योजना तयार करण्याची जबाबदारी दिली. त्यांनी पिक विम्याची योजना प्रायोगिक स्वरूपाची असावी आणि ती तांदूळ, गहू, कापूस आणि ऊस या पिकपुरतीच मर्यादित असावी असे सुचविले. या योजनेचे भौगोलिक क्षेत्र चेन्नई मध्ये तांदूळ व कापूस यासाठी, मुंबई मध्ये कापूस यासाठी, मध्यप्रदेश मध्ये कापूस, गहू आणि तांदूळ यासाठी आणि उत्तर प्रदेशमध्ये गहू, तांदूळ आणि ऊस या पिकासाठी सीमित असावे असे सुचविले होते. इ.स.1960-61 मध्ये पिक विम्याची योजना पंजाब सरकारने शेतकऱ्यांचे हितसंबंध सुरक्षित ठेवण्याच्या दृष्टीकोनातून केली.

भारतात इ.स.1972 मध्ये पिक विमा योजनेची प्रायोगिक तत्वावर सुरुवात करण्यात आली. त्यानंतर इ.स.1979 मध्ये भारतीय विमा महामंडळाने राज्य सरकारांच्या सहकार्याने पिक विमा योजनेचे कार्यक्षेत्र आणि व्याप्ती वाढविली. इ.स.1985 मध्ये केंद्र सरकारने पिक विमा योजनेत तांदूळ, गहू, बाजरी, तीळ, भुईमुग, दाळी या पिकांचे समावेश केला. पिक विमा योजनेतील विशिष्ट पिकांचे उत्पादन हे हमी उत्पादनापेक्षा कमी असल्यास शेतकऱ्यांना नुकसान भरपाई मिळू शकेल.

महाराष्ट्रात इ.स.1980-81 मध्ये नागपूर, चंद्रपूर, वर्धा, नांदेड व परभणी या पाच जिल्हामध्ये प्रायोजिक तत्वावर सुरू करण्यात आली. या योजनेला शेतकऱ्यांनी प्रतिसाद दिला नाही. इ.स.1981-82 मध्ये पिक विमा योजनेतून वर्धा, नांदेड व परभणी हे तीन जिल्हे वगळून त्याऐवजी कोल्हापूर, सातारा, रायगड, जळगाव आणि सांगली या जिल्हांचा समावेश करण्यात आला. महाराष्ट्रातील पिक विमा योजना जनरल इन्शुरन्स कंपनीच्या सहकार्याने कार्यान्वित आहे.

पिक विमा योजनेचे फायदे:-

01. शेतकऱ्यांना आधार मिळतो:

भारतीय लोकांचा मुख्य व्यवसाय शेती असून ही शेती निसर्गावर अवलंबून आहे. बहुतांश शेतकरी आर्थिक दृष्ट्या कमकुवत असतात. शेतीत आपला सर्व पैसा लावल्यानंतर नैसर्गिक आपत्त्यामुळे त्याचे नुकसान झाल्यास दुबार पेरणी करण्याची त्याची उमेद संपते, पिक विमा योजनेमुळे त्यांना आधार मिळतो.

02. नैसर्गिक संकटापासून रक्षण मिळते:

भारतीय शेतकरी हा आपल्या शेतीत पाऊस पडताच पेरणी करतो. नैसर्गिक आपत्तीमुळे शेतीतील उत्पादन कमी होत त्यामुळे शेतकऱ्यांचे मोठ्या प्रमाणात नुकसान होते. पिक विमा योजनेमुळे अवर्षण, टोळधाड, वादळ, पूर, अशा विविध नैसर्गिक आपत्तीमुळे शेतमालाचे नुकसान भरून काढता येते.

03. कर्जबाजारीपणा कमी होणे.

भारतीय शेतकरी कर्जात जन्मतो, कर्जात वाढतो आणि कर्जातच मरतो असे म्हटल्या जाते. बहुतांश शेतकरी वरीव असल्यामुळे ते कर्जातच जीवन जगतात. नैसर्गिक आपत्तीमुळे होणारे आर्थिक नुकसान लहान शेतकरी सहन करून शकत नाहीत. त्यामुळे अशा कमकुवत असणाऱ्या शेतकऱ्यांचा कर्जात वाढ होत जाते. त्यामुळे त्यांच्या जीवनमानाची पातळी दिवसेंदिवस खालावत जाते. दारिद्र्य, कर्ज या चक्रात शेतकरी अडकला आहे. पिक विमा योजनेमुळे उत्पादनाचे झालेले नुकसान भरून घालणाऱ्या या चक्राला कांही प्रमाणात पायबंद बसू शकतो.

04. शेतकऱ्यांच्या दृष्टीकोनात बदल:

परंपरागत गरीबी, कर्जबाजारीपणा, अनिष्ट प्रथा, समाजव्यवस्था, नैसर्गिक आपत्ती, इत्यादी करणामुळे अनेक शेतकरी व्यवसायावर उदासीन झाले आहेत. पिक विमा योजनेमुळे शेतकऱ्यांच्या जीवनातील उदासीनता जाऊन त्यांच्या नवीन दृष्टीकोन विकसीत होऊ शकतो.

05. शेतीकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलतो:

भारतीय शेती म्हणजे मान्सूनचा जुगार होय असे म्हटले जाते. हा जुगारच सर्वसामान्य शेतकऱ्यांची जीवनपध्दती बनला आहे. पिक विमा योजनेमुळे शेतकरी आर्थिक नुकसान भरून काढू शकतो. त्यामुळे त्याचा शेती व्यवसायाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलतो.

06. नवनवीन आव्हाने स्वीकारतो:

नैसर्गिक आपत्ती ही शेतकऱ्यांना सांगून येत नाही. त्यामुळे तो पिक विमा भरतो. नैसर्गिक आपत्तीमुळे होणारे नुकसान पिक विमा योजनेमुळे भरून निघू शकते.

07. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर:

निसर्गाचा लहरीपणा आणि उत्पन्ना मिळण्याची अनिश्चिता यामुळे अनेक शेतकरी शेतीच्या आधुनिक पध्दतीचा आणि उपकरणांचा वापर करित आर्थिक पिक विमा योजनेमुळे शेतकऱ्यांचे मोठ्या प्रमाणात नुकसान झाले तरी पिक विम्यापोटी नुकसान भरपाई मिळू शकते. त्यामुळे लहान लहान शेतकरी आधुनिक पध्दतीचा वापर करण्यांना दिसतात.

08. शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात स्थिरता येते:

नैसर्गिक आपत्तीमुळे शेतकऱ्यांचे आर्थिक नुकसान होते. त्याचे देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर विपरीत परिणाम होतात. पिकाचे नुकसान झाल्यास शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात घट होते. त्यामुळे त्यांची क्रय शक्ती कमी होते. पिका विमा योजनेमुळे शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात स्थिरता येते.

पिक विमा योजनेतील अडथळे:-

हरित क्रांतीमुळे अन्नधान्याच्या बाबतीत भारत स्वयंपूर्ण झाला आहे. दरवर्षी देशाच्या कोणत्याना कोणत्या भागात कधी कमी पावसाने तरी कधी जास्त पावसाने पिकांचे अतोनात नुकसान होते. परंतु शेतकरी पिक विमा काढण्यास सहजासहजी तयार होत नाहीत याची प्रमुख कारणे खालीलप्रमाणे सांगता येतील.

01. आकडेवारीचा अभाव:

पिक विम्यामध्ये विम्याची प्रव्याजी आणि नुकसान भरपाई ठरविणे हे अत्यंत कठिण काम असते. निरनिराळ्या वेगवेगळ्या पिकांचे उत्पादन घेतले जाते. विविध प्रकारच्या आपत्तीमुळे झालेले नुकसान याबाबत आकडेवारी उपलब्ध असणे आवश्यक आहे. या आकडेवारीवरून तुलना करून निष्कर्ष काढता आले पाहिजेत.

02. शेतकऱ्यांचे दारिद्र्य:

भारतातील बहुसंख्य शेतकरी गरीब आहेत. त्यांच्याजवळ स्वतःच्या उदरनिर्वाहासाठी पुरेशा प्रमाणात पैसा नसतो. त्यांच्यावर कर्जाचा डोंगर असतो. अशा परिस्थितीत पिक विमा तो भरू शकत नाहीत.

03. शेतकऱ्यांचे अज्ञान:

भारतातील ग्रामीण भागांत पर्यायी व्यवसाय नसल्यामुळे लहान-मोठ्या शेतावर कोणत्याही प्रकारे धोका न पत्करता पूर्वजांनी घालून दिलेल्या रूढीप्रमाणे शेती करण्यात येते. परंतु अलिकडे शेती क्षेत्राचे यंत्रिकीकरण व आधुनिकीकरण होत आहे. शेतीत विविध प्रकारची नवनवी साधने वापरली जात आहेत. परंतु नवीन तंत्रज्ञानाबद्दल त्यांचे कमालीचे अज्ञान आहे. त्यांची प्रवृत्ती ही दैववादी असते. त्यामुळे आपल्या शेतीत नवीन सुधारणा करण्यास हे शेतकरी तयार नसतात. त्यामुळे शेतकरी पिक विम्याचा लाभ घेऊ शकत नाहीत.

04. शासनाचे असहकार्य:

पिक विम्याची योजना कार्यान्वीत करण्यासाठी वेळावेळी सरकारी पातळीवरून विविध प्रयत्न करण्यात येतात. पिक विमा हा साधारणपणे खरीप व रब्बी हंगामातील पिकाला लावण्यात येतो. परंतु अजूनही शेतकऱ्याकडून या योजनेला मोठ्या प्रमाणात प्रतिसाद मिळत नाही. खरीप हंगामाचा पिक विमा भरण्याचा कालावधी जून जुलै असतो. हा महिना शेतकऱ्यांच्या अडचणीचा असतो. पैसे हातात नसल्यामुळे तो विमा भरू शकत नाही.

05. वादग्रस्त मालकी हक्क: कोणत्याही प्रकारच्या विम्यात विमा हित तत्व अत्यंत महत्वाचे असते. स्वातंत्र्या प्राप्तीनंतर शेतकऱ्यावरील अत्याचार कमी करण्यासाठी सरकारने जमीनदारी पध्दती संपुष्टात आणली. जमीनदाराकडील हजारों एकर जमीन सरकारने आपल्या ताब्यात घेवून ती भूमिहीन शेतमजुरांना वाटली.

सारांश:

अवर्षण, पूर, तुफान व वादळ, टोळघाट इत्यादी कारणामुळे कृषिक्षेत्रात फार मोठ्या प्रमाणात चढ-उतार होण्याचा जास्त संभव असतो. शेती क्षेत्रावर निसर्गाच्या लहरीपणाचा फार परिणाम होत असतो. धोक्यांना यशस्वीरीत्या तोंड देण्याच्या दृष्टीने त्यांच्यासंबंधी विमा उतरविणे शक्य आहे. विविध पिकांचा योग्य तेवढा विमा उतरविल्यास विम्यांच्या हप्त्यांच्या मोबदल्यात शेतकऱ्याला किमान उत्पनाची हमी मिळते आणि त्याचे नैसर्गिक व इतर आपत्तीपासून संरक्षण होते.

संदर्भ ग्रंथ सुची

01. डॉ. मेधा कानेटकर: भारतीय अर्थशास्त्र श्री माईनाथ प्रकाशन नागपूर.

02. डॉ. म. श्री. मु. देमाई व इतर: कृषी अर्थशास्त्र आणि भारतीय शेती व्यवसाय निराली प्रकाशन पुणे.

03. इंटरनेट.